

Т.В. Горощенко

Київський національний лінгвістичний
університет

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В ПЕРЕКЛАДІ

Походження поняття «культура» неодноразово описане в літературі. Добре відомий той факт, що слова *cultio* та *culte* латинського походження і в документах Давнього Рима означали обробку землі та використовувались переважно в контексті сільського господарства. Етимологічно більш давнім латинським словом вважається дієслово *colere*, початкове значення якого «обробляти землю» пізніше доповнилося новим відтінку змісту – «шанувати», «поклонятися». Вже у римських державних діячів поняття культура розширюється, збагачується новим сенсом. У подальшому мова вже йде не лише про обробку землі, а про розвиток розуму, поглиблення освіти та віри.

Слово «культура» – належить до найфундаментальніших понять новітнього часу. За кількістю понять, з якими вона поєднується, культура посідає провідне місце в європейських мовах: «Філософія культури», «культура епохи», «дворянська культура», «пролетарська культура», «сучасна культура», «європейська культура», «агрокультура», «культура виробництва», «культура поведінки», «музична культура», «фізична культура»... цей ряд насправді невичерпний. Однак в цьому разі ми маємо справу з *варіантами* культури. Не дивно, що дослідники схильні шукати поняття *інваріанта* культури. Так, на думку американських учених з 1871 р. протягом лише 50 років було дано сім таких дефініцій, з 1920 р. до 1950 р. це число збільшилося до 150. На сьогоднішній день воно зросло ще на цілий порядок – сучасних визначень культури налічується сотні.

Слово культура розглядається як «сукупність досягнень людського суспільства у виробничому, суспільному та духовному житті. Матеріальна культура, духовна культура, історія культури говорять нам, що знання, які напрацьовані копіткою працею людства, накопичені наукою, все зростають... і слугують для подальшого розвитку наших пізнавальних здібностей.

Проте зміст поняття «культура» далекий від свого однозначного трактування. Досить поширеним узагальненим визначенням цього феномену є такий підхід: це система надбіологічно вироблених засобів, завдяки яким відбувається людська діяльність в суспільстві; це втілений у соціальних стереотипах груповий досвід, який накопичується та відтворюється в людських колективах¹.

У кожній культурі можна побачити як універсальні, так і специфічні елементи. Універсальні елементи виступають загальнозначущими для представників різних культур, їх зміст зумовлений спільними для всієї людської спільноти духовними цінностями, що сформувалися протягом тривалого процесу розвитку. Проте кожен народ, кожен етнос пройшов свій власний шлях та має право на власну історію. Ось чому кожна культура має свою специфіку, неповторність, пізнавати яку означає пізнавати скарбницю духу конкретного народу, розуміти його психологію та філософію. Саме тому свідомість людини завжди етнічно маркована – будь-яку картинку, фрагмент уявлення про світ неможливо просто скалькувати і перекласти на іншу мову. Різні мови, безумовно, по-різному розглядають один і той самий світ, позначають одні й ті самі реалії. Не мова, а народ створює свою культуру, а культура так або інакше знаходить своє відображення в мові. Для культури сьогодні важливо побачити себе очима іншої культури: «лише в діалозі кожна культура знову отримує свою ідентичність».

Підсумовуючи усі викладені підходи до розуміння культури, можна говорити про неї як про «фактор соціального, духовного та історичного розвитку й самореалізації конкретного етносу».

¹ Міжкультурна комунікація. Теорія і практика перекладу. Сб. наук. статей. – К., 2003. – 296 с.

Актуальність усіх питань, пов'язаних з культурою, набула останнім часом неабиякої гостроти. Підвищений інтерес до вивчення та дослідження культури та міжкультурної комунікації стає очевидним та просто необхідним. Дослідники вважають, що такий бум спричинений цілою низкою як позитивних, так і негативних факторів. З одного боку, соціальні, політичні, економічні та інші негаразди в загальносвітовому масштабі призвели до небувалої міграції народів, до їх переселення, змішування, численних сутичок та, як наслідок, до зіткнення культур. А з другого – науково-технічний прогрес та бурхливий розвиток в усіх сферах життя останнього часу відкриває все нові можливості, види, форми і засоби спілкування, головною запорукою ефективності яких є взаєморозуміння, діалог культур, толерантність по відношенню до інших народів та цивілізацій. Цілий комплекс тривожних та обнадійливих факторів призвів до активізації уваги в контексті міжкультурного спілкування (комунікації).

Мова – найбільша за обсягом структура будь-якої культурної цивілізації. Тобто саме мова, світ та культура і формує свого носія. Вона одночасно виступає її дзеркалом і засобом реалізації, виконуючи пасивну функцію відображення та активну – творення. Ці функції реалізуються саме в процесі комунікації, головним засобом якої є саме мова.

Схематично міжкультурну комунікацію в провідному для нас лінгвістичному плані можна зобразити таким чином: *виробник – артефакт – користувач*².

Наявність та життєздатність такого ланцюга зумовлена прямим та безпосереднім зв'язком між його елементами. Необхідність у комунікації в даному разі зумовлена тим, що артефакт виступає матеріалізованим продуктом мислення людини. Така точка зору зумовлена тим, що будь-які артефакти призначені не лише для особистого користування, а для того, щоб стати доступними для інших людей, відповідно при цьому кожен конкретний артефакт має бути об'єктиований у будь-якому матеріалі.

Яскравим прикладом міжкультурної комунікації може бути переклад літературного твору іноземною мовою, коли прототекст належить одній літературній мові, а метатекст (переклад) – іншій. Відповідно, через переклад твір стає надбанням не лише національної літератури, а шедевром світової літератури. При цьому здійснюється не лише суто міжлінгвістична інтеракція, а, в повному обсязі, – міжкультурна комунікація.

Говорячи про особливості міжкультурної комунікації на рівні художнього тексту, правомірним буде сказати, що в такому разі ми маємо справу з цілим комплексом проблем комунікації загалом та питаннями переходу не лише з одного лінгвістичного коду на інший, а з більш глибокою та складною проблемою переходу з одного національно-культурного коду на інший. Добре відомим є той факт, що навіть при буденному комунікативному акті представників єдиного культурного простору сприйняття ніколи не буде повністю дорівнювати висловленому. Виходячи з викладеного з урахуванням докорінних відмінностей різних мов, ситуація суттєво ускладнюється ще й міжкультурними розбіжностями, в результаті чого головна комунікативна ціль – розуміння – стає досить важкою для досягання.

Базову схему безперекладної комунікації можна зобразити позначивши автора символом А, текст – Т, читача (отримувача) повідомлення – Ч, а наявні в тексті смисли – С з відповідними цифровими індексами, так:

Наявність різних варіантів показника С зумовлена варіативністю та багатозначністю самої мови³.

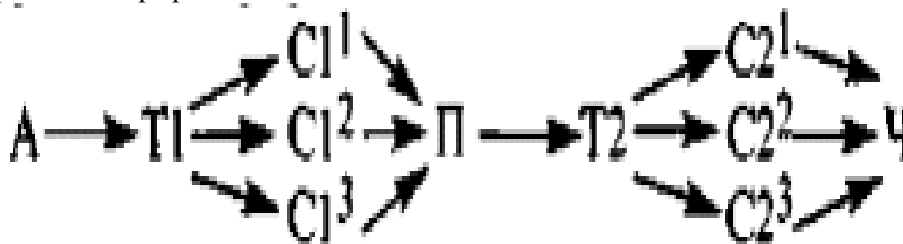
² Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.

³ Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.

При перекладі ступінь багатозначності одного і того самого повідомлення значно зростає. Це зумовлене цілою низкою чинників, серед яких варто зазначити такі:

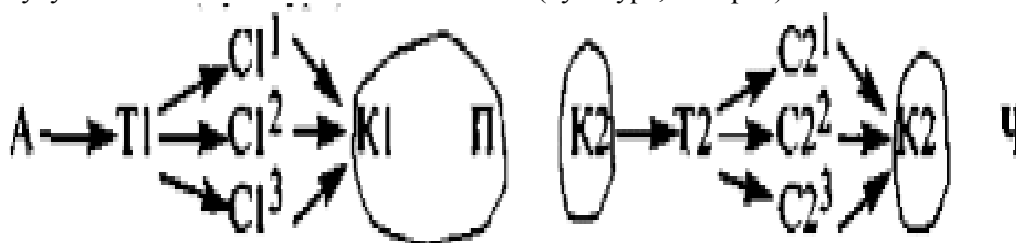
- Чи перекладач сприйняв багатозначність у повному обсязі;
- Чи розцінив перекладач багатозначність як суттєву характеристику повідомлення або ж відкинув її відразу, обравши єдиний варіант перекладу як найбільш ситуативно релевантний;
- Від того, на скільки дозволяє зберегти подібну багатозначність мова перекладу загалом та обрана перекладачем форма зокрема;
- На скільки підготовлений до сприйняття багатозначності реципієнт.

Таким чином, до загальної схеми перекладної комунікації додається важлива ланка – перекладач. Графічно нова схема матиме такий вигляд⁴:

При перекладі художніх творів ланцюг факторів, що відділяють авторський задум від читацького сприйняття, виявляється значно довшим. До існуючої схеми додаються численні національно-культурні та соціально-історичні особливості конкретної нації, що закріплені як у суто лінгвістичних формах, так і в усталених системах асоціацій, образному відображенні дійсності та ін. Чим вищий рівень художньої образності тексту, тим більшою виявляється його залежність від тієї національної культури та специфічного колориту, в якому даний текст створений, і тим складнішим є завдання перекладача.

Намагаючись зобразити цей процес графічно, необхідно внести певні корективи, які в сукупності можна позначити символом К (культура, колорит)⁵:

Зони із символом К діють як свого роду фільтри при сприйнятті перекладачем протексту та продукуванні їм метатексту, врешті при сприйнятті цього тексту читачем. Проте саме такі зони несуть насичене та винятково важливе конотативне значення і є яскравим втіленням національного колориту в літературі. Саме такі зони становлять найбільш вразливі місця для перекладача в ланцюгу міжкультурного комунікативного акту. І саме ці «слабкі» ланки у перекладі потребують ґрунтовного аналізу.

Етноспецифічна, або без еквівалентна, лексика, безсумнівно, найбільш яскраво та чітко ілюструє ідею відображення мовою дійсності. Безеквівалентна лексика на даному етапі не досить детально досліджена теоретиками та практиками перекладу, адже подібна лексика в різних мовах, за даними Костомарова та Верещагіна, становить 6-10% і є досить специфічними випадком мовної дійсності⁶. Хоча безеквівалентність чи неповна еквівалентність – досить поширене явище в мовах різних країн світу, вважається, що більшість лексичних одиниць мови еквівалентні, в їх основі закладені свого

⁴ Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.

⁵ Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.

⁶ Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. – М., 1990. – С.51.

роду міжмовні поняття, тобто вони акумулюють в собі однакову кількість поняттєвого матеріалу, а отже – відображують один і той самий елемент дійсності. Небезпідставно вважається, що цей пласт лексики – доволі легкий з погляду перекладу та вивчення мов. Проте є особливий пласт лексики, що відображає саме соціокультурний та етно-специфічний елемент картини світу, який є унікальним і властивим лише одному-єдиному етносові. Соціокультурний фактор, тобто соціокультурні структури, що покладені в основу структур мовних, знаходять своє відображення в реаліях. Реалії (від середньовічного лат. *Realis – суттєвий* – предмети матеріальної культури, що виступають основою для номінативного значення слова.

Питання відображення позамовної дійсності реаліями або іншими засобами – одне з найскладніших проблем у теорії перекладу і разом з тим надто важливе для будь-якого перекладача. У ньому значною мірою переплітається ціла низка різнопланових елементів, таких як перекладацький аспект крайнознавства, культура перекладача, урахування фонових знань (доскональне ознайомлення та сприйняття відповідного середовища, культури, епохи) реципієнта перекладу.

Отже, проаналізувавши викладений вище фактаж, можна зробити висновок, що *реалії* – це слова та словосполучення на позначення об'єктів, характерних для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу, не притаманних жодному іншому; виступаючи носіями національного та історичного колориту, вони, як правило, не мають точних еквівалентів-відповідників у інших мовах, а отже, не підлягають перекладу «на загальних підставах» і потребують особливого підходу.

Таким чином, стає очевидним, що переклад являє собою вид діяльності, що стосується не лише двох мовних систем, а й двох культурних полюсів. При цьому результатом діяльності перекладача стає свого роду симбіоз культури оригіналу та перекладу, що сприяє взаємному збагаченню як першого, так і другого. Очевидним є той факт, що культура оригіналу не може повністю сприйматися реципієнтом. Проте так звана «теорія неперекладності», яка широко підтримувалася багатьма провідними науковцями, була вщент розбита живою і абсолютно реальною перекладацькою практикою. Докорінні відмінності між культурами та мовами світу не є причиною неможливості їхнього перекладу, а навпаки – це істотно збагачує обидві мови та культури через взаємне самоусвідомлення та пізнання. Якщо припустити реальність «теорії неможливості перекладу», то яким же чином Конфуцій, Лао-Цзи, Платон, Арістотель, Сенека, Софокл, Шекспір, Гейне, Байрон та багато інших не зникають з культурного процесу, а продовжують життя у «великому часі сучасної культури».

І наостанок, хотілося б зазначити, що успішне розв'язання проблеми передачі та відтворення національної самобутності в перекладознавстві лежить не на поверхні, а на глибині, не стільки в скрупульозному відтворенні предметного світу (що, звичайно, дуже важливо), скільки в проникненні до потаємної специфіки світобачення, в підсвідомі глибини національного «психотипу»⁷. Можливо, дослідження цього питання саме в такому ракурсі принесе в теорію та практику перекладу якісно нові та альтернативні рішення, адже саме цього вимагає сучасний і мінливий світ.

⁷ Провоторов В.И. Перевод и межкультурная коммуникация. Матер. междунар. науч. конференции. – Курск, 2001.